

Власенко В.В.

УДК 800.732:801.541.1

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ ІВАНА ФРАНКА

Анотація. Стаття присвячена багаторічній перекладацькій діяльності Івана Франка. Як видатний діяч української й світової культури він переклав на українську мову більше 200 авторів з 14 мов 35 національних культур. У статті розглядаються переклади Івана Франка з різних мов, зосереджена увага на перекладах з німецької мови, яку він добре знав з дитинства, а також переклади з польської мови й твори російських письменників. У висновках йдеться про значення перекладацької діяльності Івана Франка. Він наближав своїми перекладами світову літературу до культури рідного народу, сприяв розвитку українського художнього слова.

Ключові слова: художній переклад, теорія перекладу, перекладач, світова література, оригінал.

Аннотация. Статья посвящена многолетней переводческой деятельности Ивана Франко. Как выдающийся деятель украинской и мировой культуры он перевел на украинский язык больше 200 авторов с 14 языков 35 национальных культур. В статье рассматриваются переводы И. Франко из разных языков, сосредоточенное внимание на переводах с немецкого языка, который он хорошо знал с детства, а также переводы с польского языка и произведения русских писателей. Отмечено значения переводческой деятельности Ивана Франко, который приближал своими переводами мировую литературу к культуре родного народа, оказывал содействие развитию украинского художественного слова.

Ключевые слова: художественный перевод, теория перевода, переводчик, мировая, литература, оригинал.

Summary. This article is devoted to many years of Ivan Franco's translation activity. As a famous figure in the Ukrainian and the world culture he translated into Ukrainian language more than 200 authors from the 14 languages 35 national cultures. The Franco's translations from other literatures are made the 9 volumes of the 50-volume edition of writer's works (VI-XIII, XXV). What other countries did a whole generation of the writers, translators and scholars, in Ukraine he made one. Selecting the objects for the translation from the foreign literature in Franco, as usual, is expressed not only the informative purpose: the selection of sources for the translation and their interpretation is usually due to its ideological and aesthetic convictions.

The article deals with the translation of Ivan Franco from the different languages. The attention is focused on the translation of the German language, which he knew from the childhood, as well as translations from Polish and works of Russian writers. This intelligence allows understanding the contribution of Ivan Franco in the development of the theoretical and practical foundations of the translation. He edited, reviewed, analyzed other people's translations and wrote the foreword to his and others translations, translating articles.

In the conclusion talked about the importance of Ivan Franco's translations. He approached his translations of the world literature to the culture of the native people, put high demands to the art of the literary translation, contributed to the development of the Ukrainian artistic word.

Key words: literary translation, theory of translation, translator, world literature, original.

Протягом усього свого творчого життя Іван Франко невтомно працював над перекладами кращих зразків світової літератури українською мовою. Розпочавши працю на цій ниві ще з шостого гімназичного класу сімнадцятирічним юнаком, не покидав її до останніх днів свого життя. Водночас він більше, ніж будь-хто інший з його попередників та сучасників на Україні, зробив для популяризації української літератури за межами своєї Вітчизни. Саме завдяки невтомності та ініціативі Каменярка численні переклади творів передових письменників України з'явилися на сторінках австрійських та німецьких літературних органів, а також у вигляді окремих видань та збірок.

Не ставлячи за мету охопити весь величезний перекладацький доробок Франка, оглянемо явища найбільш показові, які найвиразніше відбивають шляхи освоєння інонаціональних здобутків і внесок у розвиток перекладацької справи в Україні.

Діяльність І. Франка припадає на кінець XIX – початок XX століття, коли українська літературна мова переживала складний етап історичного розвитку. (Нагадаємо, що 1876 року вийшов Емський указ і як ніколи постало грізне питання «бути чи не бути» українській мові й питання про її місце серед інших слов'янських мов). Розвиток української літературної мови в післяшевченківський період, осмислення шляхів цього процесу було непростим питанням. Для правильного розв'язання всіх складних питань, осмислення шляхів дальшого розвитку української літературної мови на новому історичному етапі потрібні були ґрунтовні наукові знання процесів історичного розвитку народу, зокрема розвитку його мови, шляхів її збагачення, потрібний був передовий динамічний світогляд ученого й громадського діяча, знання самого життя з його багатоманітною практикою. «В кожнім часі я дбав про те, – писав він у 1898 році, – щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня ... я пізнав, що й нам усім яко нації ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народові культурні здобути інших народів і знайомити інших з його життям» [7, т. 31, с. 308 – 309].

Для розуміння шляхів розвитку мов, зокрема української, значення мовних контактів І. Франкові, крім усього іншого, допомагало й те, що він вільно володів і писав свої наукові, публіцистичні, а часом і художні твори, крім української, ще й російською, польською та німецькою мовами; він переклав рідною мовою художні твори тридцяти п'яти народів і близько двохсот авторів зі світовим ім'ям. Були ще численні наукові та науково-популярні переклади. Виступав він також і як глибокий теоретик перекладу. Його цінні теоретичні обґрунтування конкретних прийомів у мистецтві перекладу викладені в працях: «Адам Міцкевич в українській літературі» (1885), «Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних літературах» (1890),

У передмові до видання українською мовою драми Шекспіра «Міра за міру» (1902), у статті «Каменярі.» Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» (1912).

«Праця «Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» (1912)» – свого роду енциклопедія перекладознавчої думки і справи того часу в Україні [7, с. 714]. У праці детально проаналізовано польський переклад «Каменярів», відзначено його досягнення й певні хиби версифікаційного й образно-виразового порядку. Тут коротко викладається історія перекладацької діяльності в Україні, виділяються найцінніші серед перекладів творів української літератури на інші слов'янські мови. Аналізуючи переклад свого твору «Каменярі», здійснений Сидором Твердохлібом, Франко вважає за потрібне дати змістовну довідку про першоджерело. Автор пояснює суспільно-політичні передумови появи «Каменярів» і його алегоричних образів. Стиль та розмір вірша тісно пов'язаний з ідейно-естетичним замислом твору і обставинами його написання. Перекладач твору не виявив належної уваги ні до обставин написання вірша, ні до фактів творчої біографії автора. Одним із суттєвих промахів перекладача вірша «Каменярі» Франко вбачає і в порушенні пропорцій при використанні словесного матеріалу. Щоб глибше вникнути в подробиці перекладацької техніки, Іван Франко вдається до вибірково-статистичного та порівняльного методів. Він висловлює цінну думку про те, що іменники, прикметники, дієслова становлять «головну основу словесного твору, надаючи йому зміст і акцію» [8, т. 39, с. 408]. Для збереження настрою та образної системи оригіналу в перекладі співвідношення повнозначних частин мови повинно бути, на думку дослідника, якщо не зовсім однакове, то принаймні з незначними відхиленнями. Іменники, прикметники, дієслова Іван Франко називає словами першої категорії, всі інші слова «се неначе тінювання в малярстві, що оживляє і упластичнює картину» [Там же] відносить до другої категорії і вважає, що перекладач повинен враховувати цю істотну відмінність між словами першої та другої категорій. Цей філологічний аналіз перекладу, здійснений знавцем обох мов і літературних процесів – унікальне явище в українському літературознавстві і взагалі рідкісний факт у науці про переклад. І. Франко, ще задовго до виникнення проблеми сфер впливу між літературознавством і лінгвістикою у підході до художнього перекладу, будував свій аналіз на синтезі їхніх методів дослідження [1, с. 431]. Ця праця й досі є неперевершеним зразком лінгвостилістичного аналізу перекладу цікавого ще й тим, що його здійснив сам автор оригіналу.

Безсумнівний теоретичний інтерес мають також деякі думки Франка щодо інших аспектів перекладу. Перш за все, на думку І. Франка, для справжнього поетичного перекладу потрібне досконале володіння обома мовами і неабиякий поетичний хист. Для перекладу наукового твору, наголошує І. Франко, потрібна фаховість. Тобто, «...для доброго перекладу якогось наукового твору треба бути добре ознайомленим із тою наукою, до якої належить перекладний твір» [8, т. 39, с. 398].

Думки Франка про художній переклад, висловлені в різних статтях, дають уявлення про ті основні теоретичні й практичні засади художнього перекладу, якими він сам керувався, перекладаючи, або ж видаючи чужі переклади, і підстави називати його основоположником українського перекладознавства [5, с. 128].

Хоч як зазначає О. Білецький, «Переклади не були його основною роботою: він займався ними між іншим, і тим не менше важко перерахувати всіх тих зарубіжних авторів – німецьких, англійських, французьких, італійських, російських, польських, чеських, шведських, латинських давньогрецьких, до яких він звертався як перекладач. Зібрання цих перекладів у цілому саме по собі склало б цілу хрестоматію світової літератури... Ні Гердер, який у 18 столітті ознайомив Німеччину із зразками світової народної поезії, ні Жуковський з його перекладами німецьких поетів не знали такого розмаху, такої універсальності» [2, т. 3, с. 599]. Перекладацький діапазон Франка був якнайширший: вавилонські гімни й молитви, староіндійські легенди, староарабська й іранська культури, літератури європейської античності і раннього християнства, слов'янський і західноєвропейський народний епос, Данте, Шекспір і Мільтон, Лессінг і Гете, Байрон, Гейне і Гюго, Діккенс, Бальзак, Флобер, Золя, Тургенєв, Л. Толстой і Достоевський, Гауптман і Мейер, Ібсен, Стріндберг, Гамсун. І крім того, статті, монументальні дослідження, переклади, критичні огляди й есе.

Переклади Франка з інших літератур становлять 9 томів 50-томного видання творів письменника (VI–XIII, XXV). Крім названих, вкажемо на переклади таких авторів і творів: Гомер, Гесіод, Софокл, Арістофан, Орфей, Езоп, Піфагор, Апулей, Платон, Вергілій, Лукрецій, Горацій, Овідій; „Пісня про Нібелунгів”, „Слово о полку Ігоревім”; Пушкін, Лермонтов, Некрасов, Чернишевський, Щедрін; Міцкевич, Гомуліцький, Немоєвський; Врхліцький, Чех, Неруда, Махар, Гавлічек-Боровський, Халупка; Данте, Бруно; Доде, Мореас, Верлен, Роденбах; Бернс, Шеллі, Теннісон, Мур, Гуд, Бьєрнсон, Гардраді, Гарборг; Шіллер, Брахман, Гервег, Фрейліграт, Ленау, Келлер; Газі-Гірей; Твен, Брет Гарт; Ракоші; Век, Дейвіс, Джон-Генрі Грін, Доррінгтон, Пойнтон та ін.

Те, що в інших країнах робила ціла генерація письменників, перекладачів і вчених, в Україні він здійснив один, пам'ятаючи, що переклад «чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між ними і далекими людьми, давніми поколіннями» [8, т. 5, с. 7].

Вибір об'єктів для перекладу з іноземних літератур у Франка, як правило, пояснюється не тільки пізнавальною метою: і вибір джерел для перекладу, і їхня інтерпретація звичайно зумовлені його ідейними та естетичними переконаннями. Одні з письменників, предмет ранніх захоплень, пізніше зникають з горизонту його творчих зацікавлень, інші ж, як, скажімо, Толстой і Щедрін, Гете і Гейне, Золя і Доде, стають його постійними супутниками. Щоправда, ставлення до них мало безліч відтінків, залежало і від

суспільної, і від художньої ситуації, і від дедалі зростаючих ідейно-естетичних вимог Каменяра, і від потреб розвитку національної літератури на її вирішальних етапах [3, с. 211].

Перекладацька діяльність І. Франка стала справжнім поворотом в ознайомленні України з творами й і життям Гете. Український читач довго не мав можливості познайомитися з трагедією «Фауст» у перекладі на рідну мову. Письменники не бралися за таку відповідальну й складну справу. Т. Шевченко був ознайомлений з трагедією Гете у російському перекладі, здійсненому Едуардом Губером у 1838 році, про що свідчать його щоденникові записи. Франко переклав першу частину «Фауста», яка частково друкувалася у львівській «Правді» і була видана окремою книжкою в 1882 році з посвятою М. Драгоманову. Нагадаємо, що М. Драгоманов пристрасно обороняв проскрибовану (заборонену) у травні 1876 р. Емським указом нашу мову, тричі оприлюднивши для світової громадськості таємний лінгвоцидний декрет царського уряду. А згодом Михайло Драгоманов у статті «Гете и Шекспир в переводе на украинский язык», опублікованій у Женевському часописі «Вольное слово» (1882, №31), заявляє світові про багатство, витонченість та гнучкість української мови, якою так вправно скористався Іван Франко як перекладач одного з найвизначніших явищ світової літератури – трагедії «Фауст» Гете. Він пише: «Перекладачу п. Іванові Франку належить честь довести московським націоналістам, а разом з ним й усім великоруським літераторам, що українська мова в багатстві, витонченості та гнучкості форм не поступається жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не така бідна, щоб нею важко було передати глибину філософської думки і відтворити високохудожні образи. Це – не мова тільки простолюддя, як запевняють московські неuki, а мова цілої нації, політична майбутність якої ще попереду, але чиє місце на право самостійного розвитку серед цивілізованих народів уже завойоване і не може бути зайняте ніким іншим» [4].

У «Передньому слові» до свого перекладу першої частини твору Франко говорить про свою працю так: «Перекладаючи «Фауста» на нашу мову, я старався передовсім о те, щоб зробити його приступним для нашої письменної, чи, сказати правду, малописьменної громади» [8, т. 13, с. 178]. Через 20 років він знову повернувся до праці над «Фаустом». З нагоди відзначення 150-річчя від дня народження Гете у Львові вийшов «Третій акт другої частини Гетевого «Фавста» у перекладі Франка. Передмову й коментарі написав сам перекладач.

І. Франко перекладав сучасною йому лексикою, яка на сьогодні, безумовно, застаріла. Але ж своїм перекладом І. Франко поставив перед українським читачем ті загальнолюдські питання про сенс буття, людського пізнання, які знайшли своє втілення в поемі, що її сам Гете назвав трагедією. Для Франка «Гете був найбільш універсальним поетом усіх часів; він умів відчутися красу і людськість усюди, де тільки зустрів її, без огляду на мову, костюм і національну закраску» [8, т. 13, с. 367].

Майже половину перекладацького доробку Івана Франка становлять переклади зі слов'янських мов: російської, чеської, польської, словацької, болгарської, сербської. Франко знав чеську мову досить добре, вмів відчутися її найтонші відтінки. Найкращим свідоцтвом цього є переклади чеських творів. Франкова, на той час (1901р.) відносно найповніша збірка перекладів віршів Гавлічека, була одною з перших у всіх слов'янських країнах. Гавлічека Франко цінував як політичного поета, а Врхліцький вражав його передусім своєю незвичайною багатою фантазією та майстерністю в опрацюванні найрізноманітніших літературних задумів і форм, які тільки існують у світовій літературі. Врхліцький і Франко були майже сучасниками, шанували один одного і співробітничали на літературному полі. Так, завдяки цій співпраці в Празі в 1900 р. було видано вперше чеською мовою книжку вибраних творів Тараса Шевченка. Франко і Врхліцький для своїх народів були найсильнішими ланками в міжнародному обміні літературних надбань.

Подиву гідна обізнаність Франка з російською і польською літературами, насамперед, від найдавніших часів до початку ХХ століття. Особливо цікавили Франка вирішальні епохи в розвитку польської літератури, її центральні постаті – Міцкевич, Словацький, Прус, Конопніцька, Каспрович та ін. [3, с. 266]. Він переклав повністю сатирично-політичну поему Міцкевича «Фрагмент», кращі зразки ліричних віршів та окремі балади, а також дав перші спроби перекладу уривків з найбільшого твору польського поета «Пан Тадеуш».

Серед величезної й різноманітної спадщини, що залишив Івана Франко як перекладач, помітне місце посідають його переклади на українську мову творів російських авторів. Задумавши видавати з 1877 року «Бібліотеку найвизначніших романів і повістей», І. Франко перекладає для неї «Мертві душі» М. Гоголя (1882), шукає перекладачів творів Тургенева, Гончарова, Гоголя. Сам перекладає уривки з «Истории одного города» Салтикова-Щедріна, уривки з «Очерков бурси» Помяловского, оповідання Г. Успенського, видає у власному перекладі «Пчелы» Писарева. Ще до ранньої збірки Франка «Баляди и росказы» ввійшли його переклади з творів Пушкіна («Шотландська пісня», «Русалка»). У 1878-1881 рр. він перекладає багато поезій Некрасова, зокрема поему «Російські жінки». У тяжкий 1914 рік Франко здійснює давно задуману роботу – переклад на українську мову драматичних творів Пушкіна («Борис Годунов», «Кам'яний гість», «Моцарт і Сальєрі», «Банкет у часи чуми»); напівапаралізований, переписує і править лівою рукою свої поетичні переклади давніх літ.

На жаль, хвороба, часи воєнної розрухи, які затримали друкування книги перекладів Франка, а потім смерть письменника були причиною того, що ця перша в українській літературі книжка творів Пушкіна вийшла в світ не остаточно оброблена перекладачем та не відредагована як слід. Адже книга була підготовлена Франком в дивовижно короткий час.

В усіх перекладах Франко зумів зберегти повністю зміст, найтонші нюанси оригіналу, загальний тон пушкінських драм, їх розмір (неримований п'ятистопний ямб). Цього Франкові вдалося досягти не тільки завдяки його перекладницькому талантові та великій перекладницькій практиці. Важливою умовою Франкового успіху була його глибока обізнаність зі всією пушкінською творчістю, зокрема тонке розуміння п'єс Пушкіна, про що свідчать його цінні критичні статті, додані до кожної з перекладених ним драм.

Франко був першим українським перекладачем творів М.Ю. Лермонтова. Вірші «Выхожу один я на дорогу» і «Сусідка» вперше прозвучали по-українськи в перекладі І.Франка. Хоч переклав він лише два зразки лермонтовської лірики, проте їх вибір і тлумачення дуже знаменні. Зокрема елегія «Выхожу один я на дорогу», що зацікавила Франка-перекладача, протягом багатьох десятиліть була особливо популярною. Уже через кілька років після публікації Франка з'являється друком у перекладах В. Александрова (1880) і М.Старицького (1883); пізніше більше десяти тлумачень її дадуть українські літератори різних поколінь.

Перекладацький професіоналізм уперше в українській літературі виявив Франко, який підходив до цієї справи з науковим аналізом, художньою інтуїцією, володіючи усіма стильовими реєстрами української мови [7, с. 428]. Слід пам'ятати, що діяльність Івана Франка припадає на кінець XIX – початок XX століття, коли українська літературна мова переживала дуже складний етап історичного розвитку, а загальний рівень перекладознавчого аналізу був надзвичайно низький.

Доробок Франка у перекладацькій діяльності розширив виражальні можливості української мови, збагатив її словниковий склад, урізноманітнив фразотворення, дав початок новим жанрам. Іван Франко справедливо вважав художні переклади великою школою мистецького вдосконалення для перекладачів, а також для всієї літератури, на мову якої перекладаються твори.

Принципи й традиції перекладання на українську мову, закладені Франком, знайшли гідних продовжувачів і до сьогодні не втратили актуальності.

Джерела та література:

1. Ажнюк М. Т. Перекладознавство / М. Т. Ажнюк // Українська мова : Енциклопедія [редкол. : В. М. Русанівський (співгол.), О.О. Тараненко, (співгол), М.П. Зяблюк та ін.. – К. : Укр. енцикл, ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 430-431.
2. Білецький О. І. Збір. творів : у 5 т. / О. І. Білецький. – К., 1996. – Т. 3. – С.599.
3. Вервес Г. Д. Як література самоутверджується у світі : Дослідження / Г. Д. Вервес. – К. : Дніпро, 1990. – 452 с.
4. Драгоманов М. Гете і Шекспір у перекладі українською мовою. Перекл. з французької Густав Пвенгрош / Михайло Драгоманов // Літературна Україна. – 23 травня 2002 року.
5. Зорівчак Р. Іван Франко – теоретик перекладу / Роксолана Зорівчак // Жовтень. – 1976. – №8. – С. 127 – 130.
6. Коптілов В. В. Переклади на українську мову / В.В. Коптілов // Українська мова : Енциклопедія [редкол. : В. М. Русанівський (співгол.), О.О. Тараненко, (співгол), М.П. Зяблюк та ін.. – К. : Укр. енцикл, ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 428-429.
7. Регушевський Є. С. Франко І. Я. / Є. С. Регушевський // Українська мова : Енциклопедія [редкол. : В. М. Русанівський (співгол.), О. О. Тараненко, (співгол), М. П. Зяблюк та ін.. – К. : Укр. енцикл, ім. М. П. Бажана, 2000. – С.713 –714.
8. Франко І. Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976-1986.

Грозян Н.Ф.

УДК 811.161.2'373.72:81'23

ФРАЗЕОЛОГІЧНА МІКРОСИСТЕМА «АЛЬТРУЇСТИЧНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ІДЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. В статті досліджується ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць, обозначаючих альтруїстичне поведіння людини, з урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук. Виявлено, що в ідеографічній структурі тематичного поля фразеологічних одиниць «Альтруїстичне поведіння людини» відсутні ланки: семантична група, семантичне поле. Тематичні групи фразеологічних одиниць, обозначаючі ситуативне, опосередковане, свідоме ціннісне альтруїстичне поведіння людини, складаються безпосередньо з синонімічних рядів. Найчисленнішим виявився синонімічний ряд зі значеннями: *помогти виробити правильну лінію поведіння, сприяти кому-небудь: підставити плече, держати (тримати) руку, брати / взяти лінію, стати до помічі, надавати на добру путь* и т.д.

Ключові слова: ідеографія, фразеологічна одиниця, альтруїстичне поведіння, поступок, тематичне поле, тематична група, синонімічний ряд

Анотація. У статті досліджується ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць, які позначають альтруїстичну поведінку людини, із урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук. Виявлено, що в ідеографічній структурі тематичного поля фразеологічних одиниць «Альтруїстична поведінка людини» відсутні ланки: семантична група, семантичне поле. Тематичні групи фразеологічних одиниць на позначення ситуативної, опосередкованої, свідомої ціннісної альтруїстичної поведінки людини складаються безпосередньо з синонімічних рядів. Найчисленнішим виявився синонімічний ряд зі значеннями: *допомагати виробити правильну лінію поведінки, сприяти кому-небудь: підставити плече, держати (тримати) руку, брати / взяти лінію, стати до помічі, надавати на добру путь тощо.*

Ключові слова: ідеографія, фразеологічна одиниця, альтруїстична поведінка, вчинок, тематичне поле, тематична група, синонімічний ряд.